

IJzerwinning in de Kempen

Dat er in de Kempen steenkool ontgonnen werd is wel genoegzaam bekend. Ook grint en zand zijn producten waar onze ondergrond rijk aan is en ze worden dan ook nu nog op grote schaal afgegraven. Maar dat er in onze Kempen ook ijzererts gedolven werd is minder bekend. Maar toch was dat zo, zelfs op vrij grote schaal, zo'n honderd jaar geleden, in Midden en West-Limburg.

IJzer is het meest voorkomende metaal in de aardkorst. De kern van onze moeder aarde bestaat voornamelijk uit ijzer en nikkel. In onze Kempen komt het voornamelijk voor als ijzerzandsteen en als ijzeroer.

IJzerzandsteen vindt men vooral aan de zuidelijke en westelijke rand van de Hoge Kempen, voornamelijk de omgeving van Diepenbeek, Genk, Kermt, Oostham en Beringen. Het is gevormd uit *glauconiet*, een mineraal dat daar 5 miljoen jaren geleden door de zee werd afgezet. Door verweering wordt dit mineraal omgezet in ijzeroxiden. Men kent ze als *ijzerzandsteen*, een roodbruine grofkorrelige steen. Ook hier in de omgeving kent men deze lagen. Een goed voorbeeld aan de oppervlakte vindt men in de Bergervenstraat te Neeroeteren. Dit is de zand- weg die loopt van aan de achterkant van de Comiteitsberg (camping Bergerven) tot aan het kanaal. Het ijzergehalte van ijzerzandsteen bedraagt gemiddeld 16%. De grote ontginningen van ijzererts in Midden en West-Limburg waren van dit type.

IJzeroer of moerasijzersteen ontstond waar men oxidatie kreeg door ijzerhoudend water, vooral in het Demer- en het Netebekken, waar in de overstromingsgebieden de grond in de winter maandenlang onder water stond. Door de combinatie van humuszouten en oxidatie ontstond er een harde ondoordringbare laag, *podzol* genoemd, bestaande uit humus en ijzerzouten. Op deze laag (een '*klip*' zegt men hier), bleef het regenwater staan en zo ontstonden de moerassige stukken.

Ook buiten de grote riviervalleien komen deze ijzerhoudende lagen voor, zij het dan kleiner van afmeting. In de weilanden herkent men deze stukken, waar zich dus een laag ijzeroer bevindt, aan het voorkomen van biezen en pitrus. Op de heide zijn het de plaatsen met dopheide en zonnedauw. Was het dan weer eens lang droog in de Kempen dan kon het gebeuren dat de bovenliggende zandlagen wegwaaiden en zo ontstonden de vennen in onze heide. Bekend zijn de Turfkuilen en Ruiterskuilen in Opglabbeek, het Zwartven en het Heuvelsven in Lanklaar en tot voor 25 jaar ook de Meren, gelegen aan de bron van de Busselzyp in de Zandbergen.

IJzeroer kan tot 27% ijzer bevatten. Maar door de kleinere afmetingen van deze '*klippen*' waren alleen de grotere die gevormd werden in de valleien van Demer en Nete ontginbaar.

De eerste ijzerwinningen in de Kempen hadden beslist al plaats in de pre-Romeinse periode. Archeologische vondsten hebben dit aangetoond. De oudste bekende vermelding dateert uit 1570, waarbij aan de Luikenaar François de Campan de vergunning wordt verleend voor de *extractie* van ijzererts tussen Genk en Zutendaal. ('*Bulletin de Mélophiles*', Hasselt). In 1840 werd ijzererts gegraven te Brasschaat en Kapellen en vervoerd naar de smeltovens in Henegouwen.

De eerste ontginningen op grote schaal in de Kempen gebeurden door opkopers. Ze boden zich bij de boeren aan als grondverbeteraars, die de natte stukken in de weilanden zouden verbeteren door de ondoordringbare lagen weg te graven en daarna de grond weer gelijk te maken. Vele eigenaars lieten zich overtuigen en hadden later, min of meer gratis, inderdaad een beter weiland, terwijl de opkopers winst maakten uit de verkoop van het erts.

Het was blijkbaar een winstgevend zaakje, want steeds meer opkopers boden zich aan en de boeren konden hun erts verkopen aan de meestbiedende, waarbij de verbetering van de grond op de tweede plaats kwam. Waar men aanvankelijk een prijs per are bedong, ongeacht de hoeveelheid ijzererts die werd gedolven, werd er later per gewonnen m³ afgerekend.

Hier volgt een dergelijk contract, gedagtekend 6 september 1903:

"De eerstondergeteekende verklaart verkocht te hebben aan ..., koopman in ijzererts te Westerloo, alle in zijnen beemd te Zommel, palende, aanwezig naar beoordeling van kooper bruikbare ijzererts (of oer) onder volgende voorwaarden:

Koopprijs fr 2.25 per cub. meter uitgehaalden ijzererts. De betaling geschiedt maandelijks volgens opmeting. Alle schaden van den huurder komen ten lasten van den kooper. Het perceel moet op gelijke hoogte gehouden worden, de goede grond boven en de rusch daarop geplaatst, volgens de verlangens van de kooper.

De werkzaamheden moeten geëindigd zijn voor den eersten April 1904 en de ijzererts vervoerd...."

Rond 1870 had het winnen van ijzererts in de Kempen een grote uitbreiding genomen. Als bewijs hiervan geven we de hoeveelheden die vanuit het spoorwegstation van Zonhoven verstuurd werden in de eerste 6 maanden van 1870:

Naar Dolhain	80	ton
naar Duisburg	3140	ton
naar Mulheim	60	ton
naar Neuss	13000	ton
naar Seraing	1170	ton
naar Tilleur	830	ton

De prijs bedroeg toen 7,5 fr. per ton. Het was niet veel, maar het bracht toch geld onder de boeren, iets wat er bij de gewone mens niet veel was.

Ook voor Diepenbeek heeft men de hoeveelheden van diezelfde periode: hier werd er toen 6300 ton erts geladen. Het natuurgebied 'Daute Weyers' in Diepenbeek dankt zijn ontstaan aan het afgraven van de oerlaag. Het erts werd er met een smalspoortreintje, getrokken door paarden, naar het station van Diepenbeek gebracht. In de provincie Antwerpen bijvoorbeeld was het topjaar 1912 goed voor een productie van 143.000 ton en waren daar 244 arbeiders in de ertsontginning te werk gesteld.

Er waren ook boeren die zelf het erts uitgroeven en vervoerden en hiervoor zelfs knechten in dienst namen, in die mate zelfs, dat de boerderij erdoor verwaarloosd werd. Het was hard labuur: de harde laag ijzeroer bevond zich in de natste gedeelten onder een vettige brij rode modder en werd met de hand uitgegraven. De harde stukken werden vervolgens gewassen alvorens ze naar de karren afgevoerd werden.

"Sommigen leerden ook te dier gelegenheid genever drinken", besluit Prof. Emiel Vliebergh in zijn boek "De Kempen" uit 1908.

Hoelang heeft deze ijzerwinning in de Kempen geduurd? In Diepenbeek was het al afgelopen in 1873. Op andere plaatsen duurde het tot aan de eerste wereldoorlog. Rond 1950 was er nog een tijdelijke hervatting rond Oostham.

De kleinschalige uitbating kon natuurlijk niet op tegen de industriële ontginningen. IJzererts komt op aarde in zulke hoeveelheden voor dat het transport ervan eigenlijk het hoofdbestanddeel uitmaakt van de kosten. Daarbij komt nog dat het gehalte aan ijzer in ijzeroer klein is in vergelijking met bijvoorbeeld de ertslagen in Lotharingen die 30-40 meter dik zijn en tot 42% ijzer bevatten.

En onze streek? IJzerwinningen zijn in de Hoge Kempen niet gebeurd. De afmetingen van de oerlagen en het ijzergehalte waren te klein om de afgraving min of meer lonend te maken. IJzererts is in de Kempen definitief naar de heemkunde verwezen. Maar het is vrij waarschijnlijk dat mensen van bij ons betrokken geweest zijn in het delven van erts elders in de provincie of in de verwerking ervan in de Luikse staalfabrieken.

Theo Dreesen

©Heemkundige Kring "Utersjank" Opoeteren

Bronnen:

'De Kempen in de 19de en in 't begin der 20° eeuw'

Prof. Emiel Vliebergh (1908)

'De Limburgse Kempen'

Geschied- en Oudheidkundigen Studiekring

Hasselt (1936)

"De Kempen"

Landowald Janssen & Norbert Martens (1976)